

Pintaa syvemmältä

Jari Eilola, Rajapinnoilla. Sal- litun ja kielletyn määritteleminen 1600-luvun jälkipuo- liskon noituus- ja taikuusta- pauksissa. Suomalaisen Kir- jallisuuden Seura, Bibliothe- ca historica 81. Helsinki 2003. 381 s.

■ Vuonna 1832 puolusti Elias Lönnrot Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa Helsingis- sä väitöskirjaansa *Afhandling om Finnarnes magiska Medicin*; osa siitä painettiin uudel- leen kymmenen vuotta myö- hemmin. Hän viittaa magian rooliin vanhan ajan kansojen keskuudessa ja toteaa sitten:

”Uudemmissa kansoista ovat erikoisesti suomalaiset kuuluisia maagisista taidoistaan. Koska kuitenkin, vaikka nimekkäätkin kirjoittajat ovat aihetta koskettelleet, suomalainen magia on tähän asti jäänyt jokseenkin selvittämättä, olen arvellut maksavan vaivan tehdä tunnetuksi, mitä asiaan liittyyvä olen tavannut ollessani kanssa- käymisissä kansan kanssa useilla Suomen paikka- kunnilla sekä löytänyt tunnetuista kansan- runoista.”

Lönnrot viittaa edeltäjinään Henrik Gabriel Porthaniin, Christian Gananderiin ja Eric Lencqvistiin.¹

Lönnrotin väitöskirja oli no-

peassa aikataulussa laadittu opinnäyte leipäpuun varmistamiseksi. Mutta silti se eroaa aiemmista teemaa käsitelleistä kirjoituksista. Siinä näet pyritään todella ymmärtämään maagista ajattelua, tulkitsemaan empiiristä aineistoa teoreettisen viitekehyksen valossa. Ja niin on perinteentutkimuksen laajassa tutkimuskirjossa tehty Lönnrotin jälkeen 170 vuoden ajan. Tuoreimpia teemaa vankasti sivuavia synteesejä on Anna-Leena Siikalan 1992 ilmestynyt *Suomalainen šamanismi – mielikuvien historiaa*. Historiantutkimuksen piirissä Jari Eilolan väitöskirja on järjestyksessä neljäs. Vuonna 1889 julkaisi Rafael Herzberg väitöskirjansa *Vidskepel- sen i Finland på 1600-talet*. Kahdeksaa vuosikymmentä myöhemmin ilmestyi allekirjoittaneen väitöskirja *Paholaisen liittolaiset* ja 1992 Marko Nenosen väitöskirja *Noituus, taikuus ja noitavainot*.

Historiantutkimus on viime vuosina 'paljastanut' monia aiemmin salaan jääneitä ilmiöitä ja tapahtumia. Noitavainojen kohdalla on yksityiskoh- taisen tutkimuksen myötä käynyt tavallaan päinvastoin. Em- piirinen tutkimus on esimerkiksi kutistanut voimallisesti arvioita noituudesta kuolemaan tuomittujen lukua. Kun kolme vuosikymmentä sitten arviot liikkuivat sadoissatuhansissa, nyt kokonaisarvio on noin 50 000 tuomittua. Luvun merkitystä arvioitaessa on syytä muistaa, että tuomiot ja- kaantuvat monen vuosisadan

1. Elias Lönnrot (1991), *Valitut teokset* 3, toim. Raija Majamaa, SKS 551, Pieksämäki (1991), 24.

mittaiselle jaksolle, 1400-luvun lopulta 1700-luvulle. Kuvaavaa tutkimustilanteelle myös on hiljattain ilmestynyt Rainer Deckerin tutkimus *Die Pápste und die Hexen. Aus den geheimen Akten der Inquisition* (Primus Verlag, Darmstadt 2003). Siinä käytetään Vatikaanin arkistossa vuoteen 1998 asti salassa pidettyjä asiakirjoja. Ehkä suurin 'paljastus' on se, että paavien rooli noituuden juurimisessa osoittautuu tuiki vähäiseksi. Vertauskohteeksi voi ajatella esimerkiksi sitä, mitä viime vuosina on ilmennyt Vatikaanin suhtautumisesta Kolmannen valtakunnan juutalaisvainoihin.

Kaikissa kolmessa edellä mainitussa historian alan väitöskirjassa on yhteistä se, että niissä keskitytään noituutta ja taikuutta koskeviin oikeudenkäynteihin. Eilolan tutkimuksessa on toisin.

Tutkimuksen pääotsikko *Rajapinnoilla* kuvaa hyvin hänen otettaan, joka on monitieinen sanan aidossa merkityksessä. Tekijä ei ole lähtenyt kokoamaan mahdollisimman runsasta empiiristä aineista noitaoikeudenkäynneistä; Suomea ajatelleen ovat Timo Kervinen ja Marko Nenonen itse asiassa jo koonneet varsin kattavan aineiston (1994). Eilolan tutkimuksen empiirisessä keskiössä on 81 oikeustapausta kolmesta kaupungista, emämaan Gävlestä sekä Uudestakaarlepyystä ja Vaasasta. Tämän ohella hänellä kyllä on laaja tutkimuskirjallisuuden pohjalta saatu vertailuaineisto niin Suomesta ja emämaasta kuin muualtakin. Mutta pääroolissa ovat työssä joka tapauksessa tulkinnat. Niitä rakentaessaan

Eilola on hyödyntänyt niin perinteentutkimuksen ja kulttuuriantropologian kuin uskontotieteen ja psykologiankin antia. Konkreettisesti näkyy tulkinnan ensisijaisuus parhaiten tutkimuksen lähdeluettelosta. Arkistolähteet sopivat siinä yhdelle sivulle, kun taas kirjallisuusluettelo vie 19 sivua!

Kun kysymys ei ole ajallisesti etenevästä tapauskuvauksesta tai kerronnasta, tekijä ei ole voinut rakentaa dispositiotaan minkään helpon kaavan mukaan. Hän on rajannut varsinaiset käsittelyluvut kolmeen. Kun jokaisessa pääluvussa viitataan samoihin konkreettisiin tapauksiin Gävlessä, Uudessakaarlepyyssä ja Vaasassa, tämä asettaa suuria esitysteknisiä pulmia, jotta lukija ei työläänny toistoihin. Käsittääkseni on tekijä onnistunut varsin hyvin välttämään turhaa kertausta.

Tekijä luonnehtii hyvin päälähdettään oikeuden pöytäkirjoja lähdekriittisessä mielessä. Sen sijaan jää kaipaamaan tarkempaa ajallisen perspektiivin hahmottamista ja Eilolan tutkimusajankohdan sijoittamista siihen. Hän viittaa hieman epämääräisesti 'keskiaikaisiin käsityksiin'. Toteamus (s. 197), jonka mukaan "kirkon opetuksen taustalla oli jo keskiajan lopulta alkanut maailmanlopun tunnelma ...", on virhepäätelmä, sillä maailmanloppua odotettiin vankasti jo esim. 900-luvun lopulla, ensimmäisen kristillisen vuosituhannen alkaessa täytyä. Samoin olisi ollut syytä pohtia tarkemmin islantilaisten saagojen lähdearvoa tässä yhteydessä.

1500-luvun osalta ei ole

käytettävissä tuomiokirjojen veroista lähdesarjaa, ja 1700-luku on noituuden ja taikuiden näkökulmasta Suomessa vielä parhaastaan tutkimatta, ja niitä koskevien oikeudenkäyntien määrä oli varmasti vähäisempi kuin edellisellä vuosisadalla. Niinpä tekijän olisi ollut aiheellista korostaa, että 1600-luvun jälkipuoli on poikkeuksellinen kausi nimenomaan kansanperinteen tutkimuksen näkökulmasta; noitaoikeudenkäynnit mahdollistavat niin sanotusti reaaliaikaisten käsitysten esiin kerimisen.

Pitempää perspektiiviä jää hieman kaipaamaan myös tekijän pohdintoihin taikuiden ja noituuden kiinnittymisestä eri elämänalueisiin. Sinänsä on Eilolan esitys kyllä oivaltavaa pohdintaa. On käsittääkseni riittävästi näyttöä taikuiden ja noituuden liittymisestä pyyntikulttuuriin ja maatalouteen, erityisesti karjanhoitoon. Mutta sen sijaan ei liene vakuuttavaa näyttöä siitä, että noituus olisi milloinkaan kytkeytynyt kiinteästi käsityöhön ja kauppaan. Myöskään Eilolan kokoama aineisto ei sellaista tarjoa.

Kotitalous on viime vuosikymmeninä ollut kaikkialla Euroopassa intensiivisen tutkimuksen kohteena. Pääosa tutkimuksesta on ollut kotitalouksien/perheiden rakenteisiin keskittyvää. Tämä tutkimus on myös Eilolan päättelyn kannalta ollut tärkeää. Mutta joka tapauksessa hän on itse lähtenyt tutkailemaan ajan kotitalouksia niiden jäsenten keskinäissuhteiden näkövinkkelistä ja laajentanut näkökulman koko yhteiskuntaan. Viimeksi mainittu seikka näkyy kootusti

kuviassa 5 (s. 196). Se on rakennettu oivaltavasti ja toimii hyvin tekijän esittämien tulkin-
tojen pohjana. Sen sijaan on
syytä esittää varauksia Eilolan
päättelyyn, jonka mukaan itä-
ja länsisuomalaisten noitaoi-
keudenkäyntien (tekijä käyttää
tässä epähuomiossa käsitettä
'noitavainot') luonteen erilai-
suus selittyy osaltaan kotita-
louksien rakenteen erilaisuu-
della. Tosin hän puhuukin sii-
tä vain yhtenä selittävänä te-
kijänä.

Pääluvussa 'Noidaksi lei-
mautumisen sosiaalinen pro-
sessi' on keskeinen seikka pai-
nopisteen siirtäminen yksilöi-
den välisestä konfliktista laa-
jempaan sosiaaliseen konflikt-
tiin. Tekijä ruotii osuvasti yk-
silöihin sitoutunutta tutkimus-
näkökulmaa. Olisi kyllä ollut
paikallaan todeta, että tätä nä-
kökulmaa on kritisoitu jo kau-
an; mainittakoon vain tunne-
tun sosiologin Norbert Eliak-
sen aikanaan esittämä kritiikki.

Jos Eilolan tutkimusotteelle
etsii vertauskohtaa suomalai-
sen historiantutkimuksen pii-
ristä, niin lähinnä mieleeni tu-
lee Pentti Renvallin tutkimus
*Suomalainen 1500-luvun ih-
minen oikeuskatsomustensa
valossa* (1949). Monien yhty-
mäkohtien ohella tutkimukset
kyllä myös eroavat lähtökoh-
dissaan selvästi. Siinä missä
Renvall tukeutuu vahvasti ke-
hityopsykologiseen viitekehyk-
seen, Eilola välttää sitoutumis-
ta johonkin kaiken kattavaan
malliin. Hänen ihmiskuvansa
on pitkälti toinen kuin Renvallin.

Antero Heikkinen